Beschrijving van Tellegenlaan 2, 6951DD Dieren
voormalige Willem Kölling Nutskleuterschool
Datum beschrijving: 24 april 2019, aanvullingen 16 september 2020 en 24 maart 2021
Auteur: Martijn Andela
Bezoekdatum: 17 april 2019 (exterieur), 16 september 2020 (interieur)

Architect: J.G.A. Heineman
Ontwerpjaar: 1931
Bouwjaar: 1931-'32

Stedenbouwkundige context
De voormalige Willem Kölling Nutskleuterschool uit 1931 bevindt zich in Dieren-Noord, waar hij aan de zuidoostzijde van de kruising tussen de Wilhelminaweg en de Tellegenlaan staat. Tegenwoordig is het kruispunt feitelijk een driesprong waar de Rode Kruislaan en beide genoemde wegen samenkomen. Oorspronkelijk had de Wilhelminaweg echter een doorgaand karakter, net als de Tellegenlaan die doorliep in de Druckerlaan.

De voormalige school vormt samen met de aan de overzijde van de Tellegenlaan gelegen, in opdracht van de Woningbouwvereniging Dieren gebouwde arbeiderswoningen uit 1921 de oorspronkelijke bebouwing van dit gebied, dat tot het begin van de 20e eeuw een landelijk karakter had. Bij de bouw van de arbeiderswoningen was de nieuwe naam 'Wilhelminaweg' voor de voormalige Stokvischweg kennelijk al in gebruik, maar de Tellegenlaan bestond nog niet, getuige historische kaarten en de plaatsaanduiding: een terrein tussen de Wilhelmina- en Molenweg. Op de plaats van de school lag ten tijde van de bouw een heideperceel, maar eind 19e eeuw lijkt hier ook enige decennia bos te hebben gestaan.

Het gebouw is op de achterzijde van het perceel geplaatst, waarmee langs de wegen een brede strook speelruimte voor de kleuters vrij bleef. Doordat later rondom het perceel is gebouwd, ligt het gebouw tegenwoordig wat ingeklemd tussen de huisartsenpraktijk Hagenau en een supermarkt. Hoewel schoolgebouwen in de periode waarin deze school tot stand kwam vaak letterlijk een centrale positie innamen in de wijk, lijkt hier een duidelijke samenhang tussen de stedenbouwkundige situatie enerzijds en de positionering en het ontwerp van de school anderzijds niet te zijn beoogd.

Architectonische verschijningsvorm

Exterieur
In het ontwerp is ervoor gekozen de gang met ondersteunende functies aan de achterzijde te situeren, waardoor de achtergevel en de gevel aan de Tellegenlaan een relatief gesloten karakter hebben, hoewel zich aan de Tellegenlaan wel de entree bevond. Aan de zijde van de Wilhelminaweg lagen de 2 leslokalen en het 'speellokaal' – dat vermoedelijk ook dienstdeed als gymnastiekruimte – *en* de open gevel met standvinken van de overdekte zandbak, waardoor de gevel een uitnodigend karakter had. Alle lokalen zijn voorzien van dubbele deuren, waardoor de kinderen direct naar buiten konden. Opmerkelijk is dat alle ramen van het gebouw voorzien waren van glas-in-lood, met uitzondering van de onderste ramen van de lokalen. Daarnaast valt op dat het speellokaal afwijkende rondboogvensters heeft, en dat enkele ramen in het gebouw om vermoedelijk esthetische redenen waren voorzien van luiken.

In de opzet van het gebouw springt in het oog dat de plattegrond tweemaal 45° geknikt is. Mogelijk zijn deze knikken aangebracht om de lokalen zoveel mogelijk op het zuiden te richten. Door de dubbele knik, de lagere kap van de overdekte zandbak, de veelhoekige plattegrond van het

speellokaal, en de uitstekende volumes van de keuken en de entree annex het kantoor van het hoofd, heeft de school een complexe samengestelde kap. De kappen zijn overal voorzien van flinke overstekken en werden gebruikt als bergzolder.

Het schoolgebouw is getuige de historische foto's geheel conform het ontwerp uitgevoerd. Sindsdien is het aan de buitenzijde gaaf overgeleverd in hoofdopzet en grotendeels in zijn materialisering. De baksteengevels in klezoorverband zijn nog uit de bouwtijd, net als de 4 ronde stalen vensters in de achtergevel van de overdekte zandbak en de kap die is gedekt met rode Tuile du Nord. De belangrijkste aanpassingen aan de buitenzijde sinds de bouw zijn dat ramen van de lokalen geen glas-in-lood meer kennen, dat de dubbele deuren van de klaslokalen zijn vervangen door minder hoge exemplaren zonder roedenverdeling, en dat de open gevel van de overdekte zandbak dichtgezet is met baksteen vullingen tussen de standvinken. De schoren van de standvinken zijn hierbij verwijderd, maar de standvinken zelf zijn bewaard. Rechts naast de entree bevindt zich nog een zandstenen stichtingssteen met het woord 'kleuterschool', de initialen 'WK' (Willem Kölling), het startjaar van de fietsenindustrie in Dieren '1892' en het jaartal van de ingebruikname van de school: '1932'.

Interieur
In 1965 vond een bescheiden interne verbouwing plaats, waarbij o.a. de toiletten werden gemoderniseerd. Sindsdien is de indeling niet noemenswaardig gewijzigd. De granitovloer in de gang en de beton emaillen lambrisering lijken nog uit de bouwtijd te stammen, net als de indeling en de meeste binnendeuren. De hal achter de entree is voorzien van een gemetseld bankje in een spaarboog met daarboven een steen met een moeder en kind en de tekst 'uit dankbaarheid aan Willem Kölling 1 april 1932'. Boven de lijst in het plafond bevond zich waarschijnlijk een lantaarn of legraam t.b.v. de lichttoetreding. Op de bergzolder bevinden zich nog enkele oorspronkelijke deuren.

Cultuurhistorische context
Op 28 juli 1931 werd door de gemeente Rheden een vergunning verleend aan de Maatschappij tot Nut van het Algemeen te Dieren, om aan de Wilhelminaweg een school te bouwen. Eerder dat jaar had de gemeente al het bouwterrein verkocht. Initiatiefnemer en steungever van de bouw was de stichter en directeur van de Gazelle-fietsenfabriek Willem Kölling (1869-1935), die als sociaal bewogen ondernemer betrokken was bij veel initiatieven voor huisvesting en arbeidsverzekeringen. Vanwege zijn betrokkenheid werd de school naar hem vernoemd. In 1932 was de nieuwe kleuterschool gereed, waarop de gemeenteraad besloot tot ingebruikneming.

De ontwerper van Tellegenlaan 2 was de plaatselijk bekende architect Johan Gerard Adriaan Heineman (1889-1959) uit Velp. Hij genoot zijn opleiding in Delft en werkte enkele jaren voor de befaamde H.P. Berlage, maar is vooral bekend als de bouwer van villa's uit de jaren 1920-'30 in Velp en Rozendaal in de zogenaamde Gooise Landhuisstijl, een Nederlandse navolging van de Engelse voorkeur voor traditionele, landelijke architectuur aan het einde van de 19^{e} eeuw. Deze villa's kenmerkten zich door een sober, ambachtelijk materiaal gebruik met forse, overstekende rieten daken en baksteen gevels. Een goed voorbeeld is het huis dat Heineman voor zichzelf bouwde: Hobbemalaan 6 in Velp.

Behalve huizen en villa's ontwierp Heineman ook onder andere scholen, winkels, kerken en boerderijen. Diverse gebouwen naar ontwerp van zijn hand staan inmiddels op de monumentenlijst. J.G.A. Heineman hield zich ook bezig met restauratie. Kennelijk gaf Heineman zijn liefde voor oude gebouwen door, want zijn zoon Willem Anthonie Heineman (1923-2018) was naast architect ook een verdienstelijk restauratiearchitect. Willem (Wim) trad in 1951 in dienst bij zijn vaders bureau en nam het in 1957 over. Het architectenbureau is inmiddels opgegaan in het huidige Arnhemse GAJVBW Architecten en het archief is overgedragen aan het Gelders Archief.

Voor kinderen van 3 tot 6 jaar was ten tijde van de bouw van de Willem Kölling school nog geen wettelijke regeling. Dat gebeurde pas in december 1955. Desondanks lijkt bij de bouw van de school de regelgeving die verbonden was aan de Lager Onderwijswet wel een rol te hebben gespeeld. Zo stelt de gemeente in de vergunning als voorwaarden een maximum van 48 leerlingen per klaslokaal en een minimaal luchtvolume van 3,6 m^3 per leerling – voorwaarden die rechtstreeks ontleend zijn uit het Bouwbesluit van 1924 voor het lager onderwijs. De architecten E.J. Rothuizen (woonachtig in Velp) en H.J. Kockx en de inspecteur van het Lager Onderwijs K. Brandts beschreven in 1924 de belangrijkste regels uit genoemd Bouwbesluit in *Scholenbouw*. Zo zou een schoolgebouw bij voorkeur vrijstaand moeten worden gebouwd, met een omheind speelterrein en ver weg van industrie en andere plaatsen die een gevaar vormden voor de gezondheid of het onderwijs. Daarnaast waren er onder andere regels met betrekking tot het minimale glasoppervlak, eisen aan de hoeveelheid te openen ramen, de eis dat in ieder geval enkele uren per dag de zon het leslokaal zou moeten invallen, en een maximale maat van de borstwering van 1m ten behoeve van contact met de buitenwereld. De Willem Kölling kleuterschool lijkt aan alle regels te voldoen. De borstwering is zelfs nog iets lager zodat de kleuters een optimaal uitzicht hadden.

Met betrekking tot dat laatste weken de inzichten uit het begin van de twintigste eeuw onder invloed van reformpedagogen wezenlijk af van die in het midden van de negentiende eeuw, toen vensters dikwijls juist hoog in de gevel geplaatst werden om afleiding te vermijden. Getuige de vergunning werd het gebouw werd gebouwd als 'Fröbelschool'. De methode Fröbel werd aan in de tweede helft van de 19e eeuw vanuit Duitsland in Nederland geïntroduceerd en had grote invloed op het kleuteronderwijs. De Duitse pedagoog Friedrich W. Fröbel leerde kinderen al in het begin van de negentiende eeuw matjes vlechten, zingen, gymnastiek en de beginselen van rekenen en taal maar voor hem stond het spelen voorop. Hij is daarmee de naamgever van het werkwoord fröbelen. Omdat de naam al snel verlaten lijkt te zijn, is het de vraag of de Willem Köllingschool wel echt een Fröbelschool was. Omdat het kleuteronderwijs nog niet wettelijk geregeld was, circuleerden voor de latere kleuterschool verschillende namen zoals bewaarschool, nutsbewaarschool, Fröbelschool etc.

Waardering

De Willem Kölling Nutskleuterschaal is gezamenlijk met de tegenovergelegen arbeiderswoningen van belang als identiteitsdrager binnen het gebied, als onderdeel van de eerste bebouwing in deze uitbreiding van Dieren. Tevens is het gebouw van lokaal sociaalhistorisch belang als school, omdat het tot stand kwam op initiatief van Gazelle-fabriek-oprichter Kölling en als onderdeel van het oeuvre van architect J.G.A. Heineman, één van de betere architecten in de regio in deze periode. Daarnaast vertegenwoordigt het gebouw een bescheiden waarde als stenen getuige van de ontwikkeling van het (denken over) onderwijs en de scholenbouw in de gemeente Rheden.

Het gebouw voldoet aan de eerste twee (basis)criteria voor plaatsing als gemeentelijk monument, en de criteria 3b, 4b en 5c.

Bronnen

Bouwvergunning 1931 en 1965
R. Crols en J. Wabeke, *Monumentengids Rheden*, Utrecht, 2000.
Gazelle rijwielen, 125 jaar fietsen, A. Streng ed., z.p., 2016.
J. Kock, "De geschiedenis van onderwijs en opvoeding in de gemeente Rheden", in: *Ambt & Heerlijkheid, de lokale geschiedenis van de gemeenten Rheden en Rozendaal*, maart 2011, pag. 6-12.
Y. Spoelstra, *De School: "een sieraad der gemeente", de geschiedenis van de scholenbouw in Leiden, deel 1: 1800-1940*, Leiden, 2009.
www.diereninbeeld.nl
www.historievandaalhuizen.nl/index.php/wijken/arbeiderswoningen/jga-heineman

Fotobladen

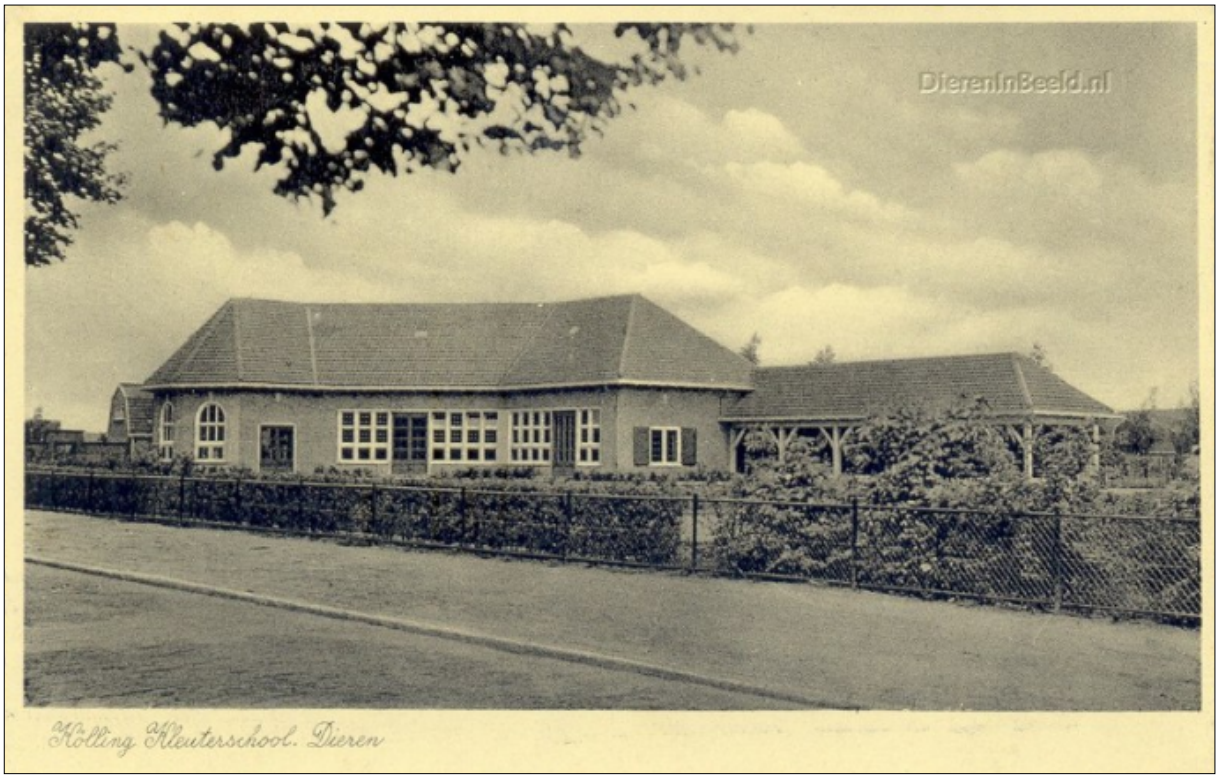
Gezien de jonge aanplant is deze foto vermoedelijk vlak na de oplevering genomen.
Een klassenfoto van kort na de ingebruikname, waarop het glas-in-lood en de oorspronkelijke

roedenverdeling zichtbaar is. Opvallend is ook dat het schoolplein hier destijds aanzienlijk lager lag.

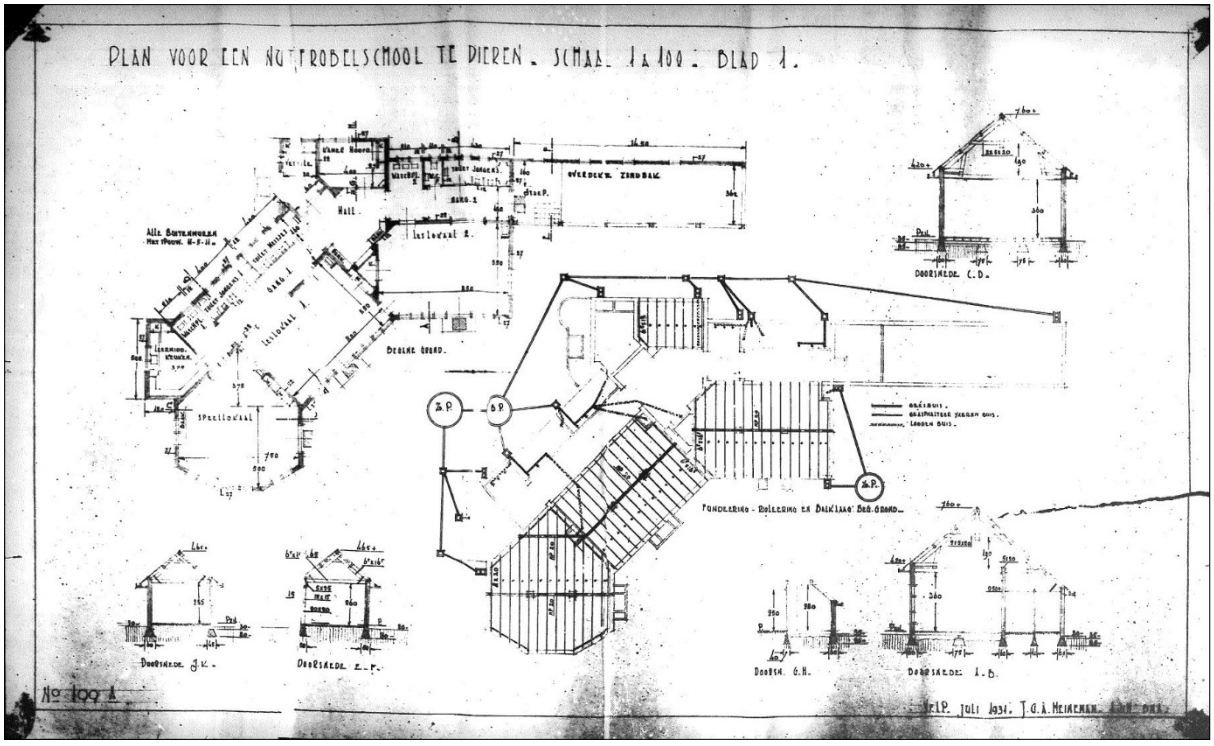
Het kruispunt tussen de Tellegenlaan, Druckerlaan, Wilhelminaweg en Rode Kruislaan in 1935, met de arbeiderswoningen aan de overzijde van de school.

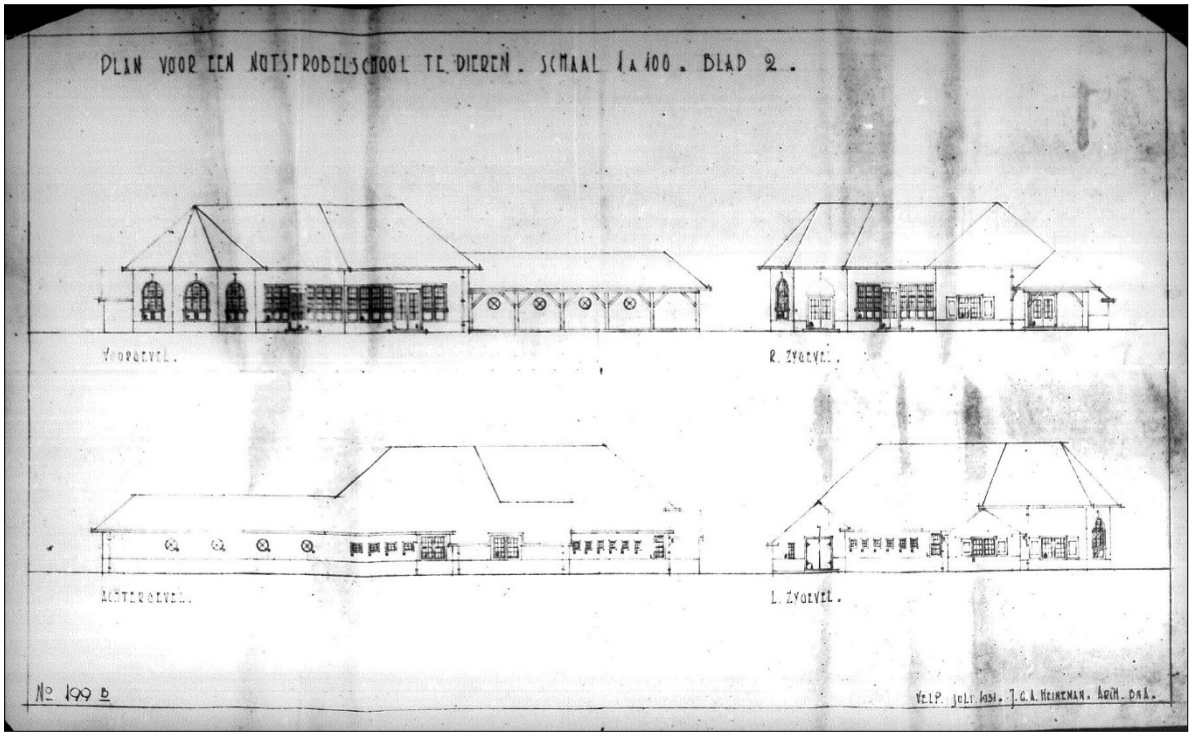
Willem Kölling Kleuterschool, 1934

De school in 1959.

De plattegrond van de vergunningsaanvraag in 1931.

De gevelaanzichten van de vergunningsaanvraag in 1931.

De school in zijn huidige toestand.

De dichtgezette voorgevel van de zandbak.

De aansluiting van de dichtgezette zijgevel van de zandbak op de achtergevel.

De stichtingssteen naast de entree.

De bank en gedenksteen in de hal achter de entree.

Het interieur van één van de lokalen. De deur links voert naar het andere lokaal.

De granitovloer in de gang.

Eén van de deuren met een roedeverdeling tussen de lokalen. Originele deuropeningen in de school zijn herkenbaar aan de bolle omlijstingen.